

„Az hol az haragrúl írsz” – Szöveg- és személyközi kapcsolatok jelzéseiről középmagyar levelekben*

1. Bevezetés

Dolgozatomban 16–18. századi magánlevelezések alapján vizsgálom a levelezési gyakorlat egyes aspektusaira vonatkozó utalásokat, jelzéseket; elsődlegesen azokat, amelyek valamilyen beszélői attitűdöt is kifejeznek. Ezekben a reflexiókban egyaránt előtérbe kerül az írás magáról az írásról és a nem folyamatos levelezésről, továbbá nagy szerepet kap az egészségről való tudósítás komplex jelzése. A vizsgálat forrásaként szolgáló nyelvi anyag a következő: Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya (1554–1560), Nyáry Pál és Várday Kata (1600–1606), Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina (1698–1710), valamint Csáky Kata és Bethlen Miklós (1753–1780) levélváltásai. A levelek törzsszövegének vizsgálata az alábbiakban árnyalja az eddig kialakult képet a magánéleti levelezésekről. Metakommunikatív szempontból közös sajátossága a négy levelezésnek, hogy milyen jelentős teret kap bennük a levélírás motivációja akár pusztán kapcsolattartó céllal küldött írók esetében, akár ennek ellenkezőjét, a nem folyamatos levélváltást tekintve. Az utóbbinak két típusára látunk majd példát, ezek a motivációjukban is eltérőnek mutatkoznak (társadalmi-történelmi tényezők, illetőleg a személyes viszonyulás szerepe). A levelek két hagyományos, formulaszerű elemének (az egészséggel kapcsolatos és az „egyebet nem írhatok” típusú megjegyzések) használatában változás mutatkozik, mégpedig különböző pragmatikai tendenciák alapján.

A dolgozat az alábbiak szerint épül fel: megközelítés, korábbi megállapítások (2.); a vizsgált anyag és kontextusa (3); feltáró bemutatás: (meta)pragmatikai funkciók, jelzések és kontextusuk elemzése (4–5.); összefoglalás (6.).

2. A megközelítésről

2.1. A kutatás elsősorban történeti pragmatikai kiindulású, a következőkben e terület háttérfeltévéseit foglalom össze. A pragmatika mint szemléletmód maga is számos meghatározással bír, Irma Taavitsainen és Susan Fitzmaurice – a történeti pragmatika kialakulása és módszerei kapcsán – az alábbiakat emeli ki: a pragmatika a kontextualizált nyelvhasználatra fókuszál; ebben a szemléletben a nyelv reflektál az aktuális szóbeli interakciók (beleértve a specifikus kommunikatív szándékot és az adott beszédbeli kontextust) helyzeteire, és alakul is azok hatására (2007: 12–3). A történeti pragmatika több definíciója közül pedig semlegesnek számít a következő: a nyelvhasználatra fókuszál múltbeli kontextusokban, azt vizsgálva, hogyan alakul a jelentés (l. még Taavitsainen–Jucker 2015: 2–3).¹

* A dolgozat a K 116217. számú OTKA-munkálat anyagait felhasználva készült.

¹ „Pragmatics focuses on contextualised uses of language, viewing language as a communicative instrument that responds to and is shaped by the pressures of actual situations of verbal interaction with specific communicative purposes and specific speech contexts. [...] A provisional and fairly neutral definition of historical pragmatics could be that historical pragmatics focuses on language use in past contexts and examines how meaning is made. It is an empirical branch of linguistic study, with focus on authentic language use in the past” (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 13).

Egy korábbi megközelítés szerint nem kizárólagosan a változás lehet a vizsgálat középpontjában, hanem a nyelvhasználat az idők folyamán vagy épp bizonyos időpillanatokban; ebben az esetben a történeti pragmatika (*historical pragmatics*) inkább a nyelvhasználatra fókuszál, míg a pragmatörténeti (*pragmahistorical*) nyelvészet a nyelvi változásra (Jacobs–Jucker 1995: 5–6). Idővel egyre inkább előtérbe kerültek a nyelvi változás pragmatikai motivációi és/vagy pragmatikai jelenségek történeti alakulásának vizsgálata (Jucker 2014; az úgynevezett „diakrón fordulat”-ról l. Taavitsainen–Jucker 2015: 15–6). Többek között az alábbi kérdéskörökben vizsgálódnak: milyen kommunikációs feladatokhoz milyen – hagyományos, rögzített vagy kreatív – megoldások állnak a mindenkori beszélő rendelkezésére; hogyan változnak idővel a kifejezőeszközök; hogyan reagál a változás az újabb kommunikációs igényekre. Ezzel együtt előtérbe került a korábban perifériusnak tartott elemek, jelenségek vizsgálata, mint például a diskurzusjelölők, a fordulóváltások, közbevetések (úgynevezett *dispersive turn*, l. Taavitsainen–Jucker 2015: 8–9), valamint a stabil kategóriák helyett a diskurzus során, egyezkedéssel létrejött jelentések (*discursive turn*, Taavitsainen–Jucker 2015: 13–5).

A szövegi alapú történeti pragmatika más területekkel, megközelítésekkel is mutat átfedéseket. A történeti diskurzuselemzés keretében vizsgált témaköröket például – az inferencia, implikátúra, előfeltevések, társalgási maximák, udvariasság, beszédaktusok stb. – különösen nehéz elválasztani a pragmatikától (Brinton 2001: 138–9). Emellett kérdés a történeti pragmatika, a szociopragmatika és a történeti szociopragmatika egymáshoz való viszonya, amelynek tisztázása ennek a tanulmánynak nem célja (a történeti szociopragmatika meghatározásával kapcsolatban l. például Sárosi 2003: 441–3; Culpeper 2009: 153–7; Watts 2015: 6–8).

A jelen dolgozat a 16–18. századi nemesi levelekben fellelhető szövegközi és személyközi utalások, reflexív viszonyulások kapcsán nem vállalkozik változásvizsgálatra, noha a nyelvi stratégiák motivációit igyekszik feltárni. Történeti szövegeket tekintve a beszédhelyzetre vonatkozó ismereteink korlátozottak, ugyanakkor az a mód, ahogyan a levelező felek a diskurzus tárgyává teszik például a szövegalkotást vagy a megnyilatkozási szándékot – akár direkt rámutatással egy részletre vagy éppen a levél egészére – felfedhet bizonyos részleteket a megnyilatkozók közötti egyezkedésről, emellett olykor igencsak árulkodik az aktuális beszélői attitűdről:²

- (1) könyörgök Kdnek, szerelmes uramnak, hogy Kd megbocsássa, ha valami véték ez levélbe vagyon. (KO 1550)
- (2) Az hol az haragrúl írsz, ne adja Isten, hogy én te reád haragudjam, mert mihelt az lenne, ottan tudnám, hogy mindketten megbolondultunk, kitül ótalmazzon az úr Isten. (NT 1544)
- (3) Bánom, Édesem, hogy semmit nem lehet Kegyelmednek írni, hamar megneheztel. (BK 1706)
- (4) Kegyelmed is, Szívem, hirtelen adott választ, ki mutatja, hogy haragoska volt. (BK 1706)

Az értelmezést elősegítő, reflexív kifejezések, szövegrészletek vizsgálata történeti anyagon sem ritka: a szövegtípusból kiindulva például a 16–17. századi levelek kezdő- és záróformuláinak bemutatását tűzik ki célul (Margaret Paston leveleiben l. Wood 2007; Telegdy Pál, Nyáry Pál és Várday Kata írásaiban l. Sárosi 2014). Vizsgálat tárgya a címzés mint a társadalmi helyzet jelölője (Nevala 2007; diplomáciai levelekben Mazzon 2014). Teret kapnak emellett beszédaktusok, az attitűdjelölés és az udvariasság megnyilvánulásai (állásfoglalás, véleménykülönbség l. Mazzon 2014; a neheztelesség, a feddés, a sértés módozatairól nemesi levelekben l. Mohay 2015; a formális vagy éppen élénk és játékos szövegtípus szerepéről arisztokrata levélíróknál Fitzmaurice 2015). A jelen dolgozat ezekhez a kutatásokhoz kíván csatlakozni, a levelek törzsszövegére összpontosítva. Az azokban található reflexív kifejezések, szerkezetek ugyanakkor a fentebb jelzetteknel általánosabbak, tágabb kategó-

² A szövegrészleteket a forráskiadások alapján betűhíven közlöm, a hivatkozás az egyes levélírók nevének kezdőbetűi és az évszám alapján történik. A levelezések egy része – Nádasy Tamás és Kanizsai Orsolya, valamint Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina írásai – elektronikusán is hozzáférhető a Történeti Magánéleti Korpuszból (a kótetek pontos adatairól l. Források).

riában értelmezhetők (részben természetesen a fentiekkel átfedést mutatva), így a metapragmatikai tudatosság jelzéseiként kezeltem őket.

2.2. A metapragmatikai tudatosság a diskurzus résztvevőinek reflexív viszonyulása a nyelvi tevékenységhez és/vagy a diskurzus közegében zajló jelentésképzéshez (Silverstein 1993; Verschueren 2000; Tátrai 2011). A mindenkori nyelvhasználat választási stratégiákból áll, a jelentésképzés (*meaning generating*) pedig dinamikus, azaz a nyelvi tevékenység során jön létre (Silverstein 1973: 36–7, 54–55; Verschueren 2000). Míg a pragmatikai tudatosság abban nyilvánul meg, ahogy a diskurzus résztvevői megosztják a világról tapasztalataikat a nyelvi szimbólumok segítségével, addig a metapragmatikai tudatosság azt mutatja meg, ahogyan a tapasztalatokon történő megosztást (az adott nyelvi tevékenységet) reflexió tárgyává teszik (Tátrai 2011: 119). Funkciói közé tartozik: 1. a pragmatikai értelemben vett lehorogonyzás (*anchoring*), amely a nyelvi formákat a diskurzus kontextusához kapcsolja, abban értelmezhetővé teszi; 2. a reflexív konceptualizálás, amely a jelentésképzés dinamikus voltával, a kommunikációs igények és a nyelvi eszközök közötti viszonytal függ össze (Verschueren 2000: 447–8). További szempont, hogy a résztvevők és a diskurzusban megjelenő egyéb személyek identitása nem eleve adott, egyezkedéssel jön létre a társalgás során, és így a metapragmatikai tudatosság az identitás képzéséhez is hozzájárul (Verschueren 2000: 452).

Történeti pragmatikai kutatásokban is szerepe van az – ebben a megközelítésben – *metakommunikatív*nak³ nevezett elemek, szerkezetek feltárásának, korpuszalapú megközelítésben is. Ezek az elemek gyakran nem közvetlenül utalnak az adott pragmatikai jelenségre (pl. a beszédaktusra, a verbális agresszió megjelenésére stb.), viszont ezekből lehet következtetni például a jelenséghez kapcsolódó beszélői attitűdökre (Jucker–Taavitsainen 2014: 11–2).

Ebben a dolgozatban elsősorban a reflexív konceptualizálás funkciója kerül előtérbe, összekapcsolva a történeti pragmatika kontextusértelmezésével. A kontextus egy igen gazdag, többretegű fogalom ebben a megközelítésben, egybefoglalva a történeti, ideológiai, anyagi és a szöveges kontextust, valamint beleértendők a beszélők identitásának különböző aspektusai, ahogy a szituációs és kommunikációs tényezők is (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 22–3, 25–6).

A társadalmi szerepek nyelvhasználatból kiinduló feltárásához szintén egy többszörösen rétegzett kontextusfelfogást alkalmaznak, amelyben egyszerre lényeges az interakció „itt és most” jellege és a szélesebb, társadalmi együttállásokból eredő változatos elvárások, lehetőségek is. A levélszövegek kontextusba helyezésénél számít a levélíró egyéni háttere; az a kontextus, amely abból következik, hogy az adott levelet egy adott címzettnek írták bizonyos kommunikációs szándékokkal; a levelezési tevékenységet irányító normák és szerepek; a társadalmi helyzet (beleértve a birtokolt javakat és az életminőséget, vö. Pahta et al. 2010: 10–3). Más megközelítésben a társadalmi háttér (vagy gyakorlat) három összetevője a társadalmi státusz, a vallás, és a társadalmi nem (Wood 2007). Ebben a szociopragmatikai modellben bármilyen szöveg egyszerre társas és diszkurzív tevékenység is, a dimenziókat egymással dinamikus kölcsönös viszonyban írják le (Wood 2007; magyar nyelvű anyagon Sárosi 2014).

A jelen dolgozat szintén tágra értelmezi a kontextus fogalmát, ugyanakkor a nyelvi anyag sajátosságainak és a társadalmi tényezőknek egymással való megfeleltetésére nem vállalkozhat. A kitűzött vizsgálati cél a metapragmatikai vagy metakommunikatív jelzések és az ahhoz kapcsolódó következtetések és beszélői attitűdök feltárása, így a szöveges kontextus mellett elsősorban a diskurzus szerveződésére vonatkozó háttér kerül előtérbe (a társadalmi háttér néhány szempontjáról l. mégis 3.3.).

3. Az adatok forrásáról

3.1. Történeti pragmatikai elemzések szempontjából a magánlevelek különösen beszédes forrásoknak bizonyulnak. A szinkrón és a történeti szövegek megítélése a kommunikációs összetettséget tekintve egyre kevésbé dichotomikus, mivel egyaránt magukban foglalják nyelvi változatosságot,

³ A dolgozatban a *metapragmatikai* és a *metakommunikatív* jelzőket szinonimaként használom.

emellett többé-kevésbé informálisak és interaktívak. Az írott nyelv kommunikatív természetét egyre szélesebb körben ismerik el (nem pedig a szóbeliség pusztá és szegényes helyettesítőjeként tartják számon), különös tekintettel az olyan levelezésekre, amelyben a résztvevők társadalmilag egyenrangúak, és/vagy bensőséges viszonyban vannak. További szempont, hogy nem mindig a nyelv általános leírása a vizsgálatok célja, hanem az, hogy megragadjuk a specifikus változatosságot műfajok szerint, lehetőleg gazdag kontextusban, illetőleg jól kapcsolhatóan bizonyos személyekhez vagy más sajátosságokhoz (Pahta et al. 2010: 6–8; Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 18–20).

Az adatgyűjtés dilemmája röviden összefoglalható: kevesebb, válogatott példa gazdag kontextussal, vállalva, hogy az eredmény nem reprezentatív, vagy pedig nagy mennyiségű – korpuszból – gyűjtött anyag, a kontextuális információktól megfosztva (Jucker 2014; l. még Pahta et al. 2010: 9–10). Noha a történeti pragmatikai kutatásokban is egyre inkább kvantitatív módszereket alkalmaznak (Jucker–Taavitsainen 2014; Taavitsainen–Jucker 2015: 11–3), fontos megjegyezni, hogy egyes pragmatikai (szociopragmatikai) kérdésfeltevések nem minden probléma nélkül fordíthatók át korpuszos keresésre alkalmas elemekre. Még ha pragmatikai jelenségek kutatására szánt korpuszról van is szó, ha az aktuálisan vizsgált jelenség nincs előre annotálva, a lehetséges megvalósulásoknak csak kisebb részét mutatják meg a korpusztalálatok, így célszerűbb lehet a vizsgálandó elemeket manuális úton kikeresni a szövegekből (az idézett beszéd kapcsán l. Palander-Collin 2007⁴). Az egyöntetűség (más terminológiában *azonosság*, vö. Sárosi 2003: 445) elvének alkalmazása a pragmatikában szintén problematikusá válhat. Ha a változást irányító hatások-erők viszonylagos állandósága elfogadható is, maguk a nyelvi mintázatok strukturálisan és kontextuálisan egyaránt különböznek a mai nyelvi gyakorlattól, így nem feltételezhetünk időszaktól függetlenül teljes megfelelést az adott formák és a ma megfigyelhető funkcióik között (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 16).

A pragmatikai jelenségek kreatívabb (nem feltétlenül megjósolható) realizációi kapcsán utalhatunk például a beszédaktusok korpuszalapú vizsgálatára. A performatív igék általában lexikailag megragadhatók, tehát kereshetők amellett, hogy metakommunikatív jelzéseként is működhetnek: *ha én megbántottam volna ti Kegyelmeteket az én eszeten írással, könyörgök ti Kegyelmeteknek, hogy megbocsássa* (KO 1545); *mindenkor kívánnám, hogy vidámítód lenne, nem csak levelem, hanem személyem is* (BM 1754).

Az indirekt, implikált tartalmak viszont csakis nagyobb szövegekörnyezet (akár a kérdéses helyet megelőző és követő diskurzus) figyelembevételével azonosíthatók. Példaként tekintve a fenyegetés beszédaktusát, a Történeti Magánéleti Korpusz jelenlegi adatai szerint a *fenyeget* ige (szótó) 343 találatából 330 boszorkányperes tanúvallomásokból származik, és csak 13 előfordulás található meg a feldolgozott levelekben (a *fenyegetés* keresésekor pedig a 242 találatból mindössze egy és a *fenyegető(d)és* 10 adatából is csak kettő származott magánlevélből). A lexikailag megragadható, korpuszban kereshető esetre egy példa: *azon felül publice oly becstelen és fenyegetődzésekre fakadtak* (KS 1723). Az alábbi szövegrészlet viszont indirekt fenyegetést tartalmaz, csak a teljes szöveg ismeretében azonosítható fenyegetésként (ugyancsak Károlyi Sándortól): „*Megérdemelnéd, Édesem, ilyenkor; ha angyal nem volnék*”. Noha ezúttal implicit módon fogalmazódik meg a kilátásba helyezett negatív következmény, a folytatás világossá teszi azt a befogadó számára – egyben a megnyilatkozó is visszavonja a fenyegetést: *Meg ne ijedj, Édesem az veréstül [...] mert valamint hogy magamat még meg nem verhettem, úgy Szívem, magadat sem, kitül megőriz az Isten*” (KS 1706).

3.2. A módszertani nehézségek ismeretében tehát a manuális adatgyűjtés mellett döntöttem, kevesebb példával dolgozva, ugyanakkor a kontextuális információkat is bevonva a vizsgálatba (hasonló szempontokat l. Mazzon 2014; Mohay 2015). Ezt a választott kérdéskör is indokolja (metakommunikatív jelzések, kommentárok), valamint az, hogy az elemzésre kijelölt nyelvi anyag nem mutat időbeli átfedést, mennyiségét tekintve pedig nem összemerhető.

Nyáry Pál és Várday Kata levelezéséből negyvenkilencet közül a kiadás (1600 és 1607 között, ebből mindössze nyolc levél származik Várday Katától), továbbiakról nincsenek információink.

⁴ „All in all, there were over 50 different reporting verbs, not to mention nominal frames such as that in example (3e). Looking for all these verbs in the corpus would mean reading through thousands of irrelevant examples. In this situation, we felt it best to read the entire text and pick out the relevant examples manually” (Palander-Collin 2007).

Csáky Kata és Bethlen Miklós leveleiből a kiadás harmincegyet tartalmaz, azzal a megjegyzéssel, hogy Csáky Kata családi levelezése töredékesen maradt az utókorra, mivel a grófnő csak a maga és családtagjai számára fontosabb írásokat tartotta meg (egyes leveleit pedig perekhez csatolták bizonyítékként). E két esetben a fennmaradt levélcsoport egészét feldolgoztam. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya leveleiből azonban válogattam – a Történeti Magánéleti Korpusz előkészítő munkái során kialakult előzetes szövegismeret alapján – húsz írást. A fennmaradt levelek számbeli különbsége mellett azért döntöttem így, mert a négy házastársi levelezés közül ez utóbbi kifejezetten feldolgozottak számát (az egyetemi dolgozatok mellett l. Sárosi 2014: 136–7). Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina esetében a válogatás szintén szükségszerű volt abban a tekintetben, hogy a feleség leveleinek kiadása 1710-ig tartalmazza írásait (a későbbiek kiadásra várnak), ugyanakkor tőlük összesen több mint 600 misszilis hozzáférhető. Ezek közül ötvenegyét vizsgáltam meg részletesen.

A kutatás elején kitűzött cél volt, hogy – ahol a forráskiadások alapján ez lehetséges⁵ – minél több egymást közvetlenül követő levelet feldolgozzak. Ezek ugyanis különösen tanulságosak lehetnek a befogadói oldal megismerése, ezáltal a beszélői szándék azonosítása szempontjából. Ennek jelentőségét egy példapáron keresztül szemléltetem:

- (5) Gencsi Uram által 19[–én] írott levelét, Édesem, Kegyelmednek szeretettel vettem. Úgy látom, neheztel Kegyelmed. Édes Szívem, ne haragudjék, mert bizony az a lármás hír egészen megháborított volt. (BK. 1706. ápr. 25.)
- (6) nálam kedves leveledet én Szívem szeretettel vettem. Ugy látom, Gencsi által írott levelemből neheztelésemet concipiárod, Édesem. Igazán Orosz Pál komám formája az, valamikor tanúságra valót írok, mindenkor neheztelésül veszi. Gondolatimban sincsen pedig az neheztelés vagy harag; azért Édesem oly itélettel ne légy, haragudtam volna (KS. 1706. máj. 4.)

Az (5) számú részlet Barkóczy Krisztinától származik, és reflektál benne férje egy korábbi (egészen pontosan április 19-i írására), ezen keresztül utal a saját befogadói tapasztalatára, következtetési folyamataira. A feleség ugyanis azonosítja férje neheztelő attitűdjét, és rögtön változtatni is akar ezen, bocsánatot kér. Az a kettejük közös tudásának a része marad, hogy pontosan mire is vonatkozik ez, a levélből magából nem számunkra nem derül ki. Ebben az esetben ismeretes a közvetlen válasz erre a levélre. Mivel Károlyi tipikusan maga írja a leveleit, az ettől való eltérés („Gencsi által írott”) egyértelmű azonosítási pontként működik a korábbi levélre nézve. Azt is megtudjuk a levélből, hogy ezáltal egy megbízható emberük, egy futár által jutott el az írás a feleséghez, a küldönc pedig időnként szóbeli magyarázatot is fűzhetett a szöveghez. Metakommunikatív szempontból lényeges információ, hogy Károlyi is utal a saját attitűdjére, cáfolatként arra a következtetésre, amelyet Barkóczy Krisztina világosan kifejez („úgy látom, neheztel kegyelmed” – „Gondolataimban sincsen”).

A többször említett április 19-i levelet azonban nem közli a kötet, nincsenek róla információk, így nem derül ki számunkra, hogy pontosan milyen megfogalmazás kelthette neheztelés benyomását a befogadóknak – ahogy az is, hogy feltételezésük adekvát lehetett-e (és Károlyi az időközben megváltozott hozzáállását juttatja-e a fenti módon kifejezésre). Az egymást követő levelek összevetése tehát még a sűrű levélváltás és a viszonylag bőségesen fennmaradt anyag esetében sem mindig volt lehetséges.

3.3. A levélírók társadalmi helyzetét tekintve ezúttal viszonylag egységes kép tárul elénk. Mind a négy levelezés írói a főnemesek közül kerülnek ki, vagy pedig életútjuk során azzá válnak, ennek megfelelően befolyásosak is. Az utóbbi esetre példa Nyáry Pál, aki ugyan köznemesi származású, de 1600 körül már a váradi vár főkapitánya, valamint királyi tanácsos lesz (vö. Benda 1975), így főrendnek számít, valamint részben Károlyi Sándor is, akinek családja a 17. század végére kerül a főnemesség soraiba (Kovács 1988: 10–1). Nádasdy Tamás grófi születésű, ennek megfelelően tanult ember, pályája csúcspontján pedig nádorispán lesz (a család történetéről és a művelődéshez való viszonyokról l. Péter 2012). Bethlen Miklós szintén grófi családba születik, és idővel (Csáky Kata

⁵ Csáky Kata és Bethlen Miklós esetében ugyanis akár 5–10 év különbség is lehet a közölt levelek között, egy 1764-ben írt szöveget egy 1769-es levél követ.

közbenjárása által Erdély kincstartójává (thesaurarius) nevezik ki (Pap 2006). A kiválasztott anyag esetében azonban egyelőre nem beszélhetünk egységes, reprezentatív társadalmi csoportról, hiszen a források nincsenek időbeli átfedésben.

Minna Nevala tanulmányában kimutatja, hogy a társadalmi státusz és a levelek külső és belső címzésében (az utóbbi mint üdvözlő formula) kifejezett udvariasság összefüggést mutat (Nevala 2007). A 17–18. századi angolszász szövegeken megkülönbözteti a királyi/főnemesi, illetőleg az egyházi, a gentry és értelmiségi, valamint a közepes és szegényebb rétegeket (*middling sort* és *poorer sort*) és azt, hogy az adott levelek társadalmilag egyenrangú félhez íródtak-e. Megállapítja, hogy a nemesek (*nobility*) előnyben részesítik a negatív (távolító) udvariasságot a címzésekben, azaz előtérbe kerülnek a formulák és a titulusok, csupán alkalmiak a pozitív udvariasságot mutató rokon, családi viszonyt jelölő megnevezések vagy éppen keresztnevi vagy becenevi említések. A közelítő (pozitív) udvariasság inkább a „gentry” réteggel mutat korrelációt.

A magyar nyelvű levelezéseket tekintve a főnemesi és a „gentry” tendencia keveredése figyelhető meg: megtalálhatók a külső címzésben a titulusok (*tekintetes, nagyságos*), ezzel együtt azonban a levelező felek általában kölcsönösen nyilvánvalóvá teszik a személyközi viszonyukat is. A vizsgált anyagból csak egy pár levelezéséből idézek: *Az én Kedves Uramnak, Tekéntetes és Nagyságos Károlyi Sándor Uramnak ő Kegyelmének szeretettel íram* (BK 1703); *Az én Kedves Édes Uramnak, Tekéntetes és Nagyságos Károlyi Sándor Uramnak ő Kegyelmének* (BK 1698) – *Tekéntetes, Nagyságos Szalaj Barkóczi Kristina Asszonnak kedves Feleségemnek szeretettel íram* (KS 1705); *Az én kedves édes Feleségemnek Gróff Szalaj Barkóczi Kristina Asszonynak igaz szeretettel íram* (KS 1721). A külső címzés tehát arra is reflektál, ha a társadalmi státusz megváltozik (Károlyi Sándor 1712 után kapja meg a grófi címet, vö. Kovács 1988: 124).

Érvényes azonban az a megállapítás, hogy a belső címzés, illetőleg üdvözlő formula jellemzően bensőségebb megfogalmazású, nagyobb teret kap benne a pozitív udvariasság (Nevala 2007; magyar anyagon Sárosi 2014: 136). Ez azonban szerzőként eltérő módokon jelentkezik: Nádasdy Tamás és Nyáry Pál a keresztnévvel megszólítást részesíti előnyben, míg Károlyi Sándor vagy épp Bethlen Miklós inkább becéző formákat használ (Károlyi Sándornál visszatérő az *édes szívem* a levelek kezdetén, míg Bethlen Miklósnál jellegzetes nyitóformula az *édes kedvesem*). A címzést illetően azonban további kutatásokat igényel, hogy a külső címzés a magyar levelekben mennyiben feleltethető meg a társadalmi rendeknek, mennyire határozta meg elvárásokat erre nézve az adott társadalmi státuszban.

A társadalmi háttér további aspektusa a (társadalmi) nem kérdésköre. Noha ezúttal a nők esetében is nemesi (több esetben főnemesi) származásról számolhatunk be, neveltetésük a korszak kívánalmai szerint zajlott, így például Kanizsai Orsolya a férje kedvéért tanul meg írni, Várday Kata pedig a második házassága idején (vö. Benda 1975; Péter 2012). A korszakban a férjek és feleségek jogilag és társadalmilag nem tekinthetők egyenlőnek, ugyanakkor a sajtóságot történelmi helyzetből adódik, hogy a feleségeknek nemritkán hatalmas, akár – mint Károlyi Sándorék esetében – területileg is szerteágazó családi birtok ügyeit kell szinte teljesen önállóan intézniük (vö. Nyáry–Várday–Telegdy-levelezés kapcsán Sárosi 2014: 134; a nők hasonlóan sokféle szerepéről számol be a 15. századi angol környezetben Wood 2007: 53, 68).

Várday Kata levelei kapcsán Sárosi Zsófia megállapítja, hogy a 16–17. században a nők eleve kevesebb szabadságot engedhettek meg maguknak a levélbeli nyelvhasználatot illetően, noha elemzés végén hozzáteszi, hogy ezzel együtt nagyobb mozgásterük lehetett e téren, mint amilyet korábban feltételeztek (Sárosi 2014: 136–7). A korábbi állapotokhoz képest mindenesetre egyfajta ellenáramlat részeként tekinti Várday Kata esetét. A korábbi szakirodalom is megjegyzi a feleségek egyértelmű alárendelt szerepével kapcsolatban, hogy míg a férjek keresztnéven szólíthatták levélben feleségeiket (pl. Nyáry Pál vagy Nádasdy Tamás is), a nők ezzel a lehetőséggel nem éltek, nem is élhettek (Benda 1975: 8). A keresztnéven szólítás hasonlóan nem jellemző a főrangú nők esetében egymás között akkor sem, ha közeli viszonyban vannak (Sárosi 2014: 134). További szempont a tegezés-magázás kérdésköre, szintén az egyenlőtlenségre rámutatva (míg a férjek tegező formákat használtak, a feleségek a *kegyelmed* formát és harmadik személyű igealakokat).

Amellett, hogy ezeket a megfigyeléseket az itt vizsgált anyag is megerősíti, érdemes megjegyezni, hogy e levelezésekben olykor e téren is felfedezhető a személyközi egyezkedés eredménye. Eszerint a nők számára is voltak bizonyos lehetőségek a pozitív, közelítő udvariasság kifejezésére,

ilyenek lehettek az alkalmilag a levelezésbe is bekerülő ragadványnevek (Kanizsai Orsolya például időnként *Villámkovács* néven utal Nádasdy Tamásra, és olykor Nádasdy is utal így saját magára, például az aláírásban). Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina esetében ráadásul a férj sem ragaszkodik a keresztnévvel való megszólításhoz, sokkal inkább különféle becéző formákat használ, mint *szívem*, *édes szívem*, *édes lelkem*, *szívecském*; és ezekkel a megszólításokkal él Barkóczy Krisztina is férje felé, méghozzá férjéhez hasonlóan – a többi levelezéshez képest – meglepő gyakorisággal.⁶ A továbbra is egyoldalú tegezés ellenére a viszonylagos egyenlőséget mutatják Károlyi olyan záróformulái is, mint a *Maradok Szívem*, *Szived*. A kölcsönös tegeződésre pedig 18. század közepére már van példa, méghozzá Csáky Kata és Bethlen Miklós levelezésében. Nem egyértelmű azonban, hogy ez mennyire általános ebben az időszakban, és mennyire köszönhető inkább Csáky Kata erőteljes személyiségének. A négy levelezés kapcsán egyelőre nem lehet egyértelmű társadalmi változásról beszámolni, mindenesetre láthatunk bennük többféle lehetőséget az egyenlőtlenség alaphelyzetén való felülemelkedésre.

4. Elvek, szempontok, módszer

4.1. Történeti pragmatikai vizsgálatokban a módszerek gyakran még alakulóban vannak, és gyakran olyan megközelítéseket alkalmaznak, amelyek szinkrón nyelvi adatokon már eredményesen működtek – erről számol be legalábbis Johanna Wood 2007-ben (Wood 2007: 47). A szöveges, társadalmi és diszkurzív háttérrel együttesen vizsgáló modellben Johanna Wood a szóhasználati kapcsolatos esettanulmányt mutat be (elsősorban címzés, üdvözlőformula, említések elemzését), és hogy ezekben a formai szempontok mellett teret kaphat az érzelmi bevonódás (Margaret Paston levelei idősebb fiához), illetőleg a megnyilatkozó aktuális kommunikációs célja (idősebb John Paston levelei feleségéhez, Margarethez különböző helyzetekben). A levelezés formai hagyományainak változása és a társadalmi rendszer változása az ő anyagában összefüggést mutat (Wood 2007: 53–4).

A jelen tanulmányban a vizsgálat anyag és kérdéskör feltárása ugyanakkor nem egy meghatározott modell alkalmazásával valósul meg, sokkal inkább elveket, szempontokat vesz át az eddigi (fentebb már részben idézett) kutatásokból, szembesítve és összevetve azokat a kiválasztott nyelvi anyagra vonatkozó megfigyelésekkel.

A történeti pragmatika a formák és a funkciók együttes elemzését tűzi ki célul, a forma jelentése mögé nézve, összetett kontextusban vizsgálva azt. Az egyik célja az egyezkedés során kialakított jelentés (*negotiated meaning*) feltárása (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 25–6; Taavitsainen–Jucker 2015: 13–5). A nyelvi stratégiák közötti választás és egyezkedés alakulásának egyes pontjait a levélírók nemegyszer reflexió tárgyává teszik. A metapragmatikai tudatosság megjelenéséről árulkodnak azok a reflexív viszonyulást jelölő nyelvi egységek, szerkezetek, amelyek a nyelvi tevékenységre, valamint az abban zajló dinamikus jelentésképzésre vonatkoznak. Olyan szövegbeli jelzések, indikátorok ezek, amelyek hozzáférhetővé tesznek egy értelmezési lehetőséget, vagy éppen előre kivédik, ha a lehetőségek valamelyike nem adekvát.

A metapragmatikai tudatosság foka ugyan nem mérhető objektíven, a reflexív viszonyulás az önmonitorozás (*self-monitoring*), a tudatosság és a feltűnőség különböző szintjein ugyanakkor meghatározható nyelvi nyomokat hagy. Ilyenek a kategorizáló (ön)reflexív megnevezések (pl. *ez a tanulmány*), a diskurzusdeixis (*lásd lentebb*), az intertextuális kapcsolatok (*X. nyomán*), a nyelvi tevékenység valamely részének metapragmatikai leírása (például a *meghatároz* ige), a modalitás esetei, a metapragmatikai jelölések az idézőjelektől a szóválasztás egyes eseteiig, valamint akár egy nagyobb – a nyelvhasználat egyes tulajdonságairól szóló – szövegrészlet is felfogható egyetlen hosszabb metapragmatikai jelzésnek (Verschueren 2000: 445; további lexikálisan megragadható eseteket, mint pragmatikai markerek a nagyobb kontextust igénylő fajtáig, mint az idézés módjai példákkal együtt l. részletesen Culpeper–Haugh 2014: 240–1).

⁶ Barkóczy Krisztina 328 levelében mintegy 1374 *szívem* megszólítás található, ugyanez Károlyi Sándor 349 írásában körülbelül 1638 alkalommal fordul elő.

A jelen dolgozat szempontjából a metapragmatikai jelzések lényeges típusa a metapragmatikai kommentár, amely összefoglaló neve az említést, mondásigéket, attitűdjelölést, illetőleg emotív-kognitív állapotot/folyamatot jelölő elemeknek, szerkezeteknek (Culpeper–Haugh 2014: 238, 241). További szempont lehet a jelzések besorolásában, hogy a megnyilatkozó saját nyelvi tevékenységére reflektál-e, vagy a befogadó a saját interpretációs tevékenységéhez viszonyul valamilyen módon. A levelezésekben egyaránt előfordul a saját megnyilatkozással kapcsolatos megjegyzés: *Órvendtettem vóna, ha olyan leveleimre tanáltál vóna, akik mulatságot szerezhetek vóna, de az ilyen vénasszonyok levelei üresek az efféléitől* (CsK 1777); és a befogadói szerephez való viszonyulás is: *Megháborodott elmével vagyok az Kegyelmed levelére nézve* (BK 1705).

4.2. A levélírás motivációja a produkció részének tekinthető, a levélváltások kommunikációs céljaira, szerepére térve pedig a társadalmi és történelmi háttér is szerepet kap. A fő funkció értelem-szerűen a tudósítás, összefüggésben azzal a ténnyel, hogy mind Nádasdy Tamás, mind Nyáry Pál, mind pedig Károlyi Sándor sokat volt távol családjától az éppen aktuális harcok és/vagy diplomáciai szerepvállalásuk miatt. Ezekről különböző részletességgel tájékoztatták is a feleségüket. Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina esetében különösen kiviláglik a fennmaradt írásokból, hogy „férj és feleség kölcsönösen igényelte egymás véleményét minden lényeges dologban” (Kovács 1988: 21). Mivel a férjek távolléte miatt gyakran a feleségeknek kellett irányítani a birtokokon zajló gazdálkodást, a tudósítások nagy része ezekre vonatkozik: beszámolnak (és beszámoltatnak) a munkálatokról és azok eredményeiről, illetőleg – különösen Nádasdy és Károlyi – utasításokat adnak a további várható teendőkkel kapcsolatban. A beszámoltatás és az utasítások bevett gyakorlatára a feleségek is reflektálnak időként: *Leszen gondom reá, ha szinte nem írt volna is kegyelmed* (BK 1706).

Házastársi levelezésekről lévén szó, értelemszerűen teret kap a magánélet, a családi ügyek, a személyes érzések: *épen észre vettem magamban, hogj ideje volna Édesem már egyszer melléd feküdnöm* (KS 1704); valamint a kapcsolattartás igényének megerősítése, illetőleg a viszontlátás kívánalma (némi tréfás hangnemmél fűszerezve): *Sok írásoddal, Szívem, előttem unalom nincsen, ha beszélhetnél ugyan velem, talán hasznodat is többet vehetném, de azt is megadja Isten* (KS 1706).

Sajátságos motivációval találkozunk ugyanakkor Csáky Kata és Bethlen Miklós esetében, amikor is a levelezésnek egy eddig nem nyilvánvaló „funkciójára” mutat rá az alábbi metakommunikatív kommentár, igencsak explicit módon:

- (7) Nekünk pedig jobb levél által dolgainkat igazítani, mind szóval mert úgy nem hiszem, meg tudnánk egyezni, de oly haragot mozdít, hogy sokszor három napig se szólasz hozzám. (CsK 1764)

Az ő esetükben tehát a levélváltás nemcsak a fizikai és kényszerű távollét miatt vált lehetséges, sőt időnként szinte kizárólagos kommunikációs eszközzé. A levélírás eszerint nagyobb fokú tudatosságot és fegyelmezettséget igényel, így alkalmasabbnak ítélik az interakció (békés) fenntartásához, a diskurzus további folytatásához:

- (8) ha leveled szerint ezután jobban lenne, elég nagy boldogság vóna, mert jót remélve s rosszat érve majd eltelnék a napok. (CsK 1780)

Csáky Kata a férjének szóló egyik utolsó levelében tehát feltűnően hasonló attitűd mutatkozik meg, jelezve, hogy ez nem egyszeri és pillanatnyi probléma közöttük.

4.3. A kommunikációs háttér (más megközelítésben diszkurzív gyakorlat) egyik összetevője a levél megformálásának módja. A középmagyar korszak magánlevelezései formailag az „élőbeszédet írásba” megoldást valósítják meg (Sárosi 2014: 131). Az angolszász írásgyakorlat a 15. századra elszakad egy formailag kötöttebb hagyománytól (*ars dictaminis*), amely szigorú tartalmi egysége-

ket ír elő.⁷ Az újabb, úgynevezett „Anglo-Norman modell” egyrészt tartalmi különbségeket mutat, többetként jelenik meg az „egészség formula” (az író tudósít saját egészségi állapotáról, valamint érdeklődik a címzetté felől), valamint a levelek végén megtalálható a „no more to you at this time” típusú formula. Lényeges továbbá, hogy a narrációnak nevezett rész kiterjedté válik, amelyben különféle hírek, vegyes témák követik egymást (időnként, de nem szükségszerűen *item* vagy más ’továbbá’ jelentésű elemekkel elválasztva), ezáltal a privát és a nyilvános tartalmak kevésbé különülnek el. Az eredmény: hosszú és csapongó magánlevelek (Wood 2007: 54). Az angol íráshagyomány változása, az újabb forma térnyerése társadalmi változásokkal – elsődlegesen a társadalmi státusz kereteinek rugalmasabbá válásával – magyarázható (Wood 2007: 54–5).

A hazai gyakorlat, illetőleg írásforma kapcsán egyelőre nem ismeretes ilyen egyértelmű megfelelés – a téma pedig túlmutat a jelen dolgozat keretein. Annyi bizonyos, hogy a magyar levelezés formai sajátosságai az Anglo-Norman modellel állíthatók párhuzamba. A pragmatikai kutatások szempontjából ez azért lényeges, mert a formailag kevésbé behatárolt, több szabadságot megengedő szövegalkotásban nagyobb teret kap az egyéni nyelvhasználati változatosság, beleértve jelen esetben a metakommunikatív kifejezések megjelenését, így vizsgálhatóságát is. A tartalmi többletekről – az egészségformula és a „többet most nem írhatok” típusú megjegyzések magyar változatáról – az elemzés során lesz szó (5.4., 5.5.).

5. Elemzések

5.1. A továbbiakban elemzések következnek a levelezések olyan jelzéseiről, kommentárjairól, amelyek a diskurzus szerveződésére vonatkoznak, és/vagy diskurzuseixisként működnek. Tág értelmezésben az intertextualitás terminus az adott szöveg és az azt megelőző és követő szövegek közötti viszonyok összességét jelöli (Fairclough 1992; történeti vizsgálatban idézi Tanskanen 2007: 73, 76). A jelenséget szinkrón anyagon elsődlegesen a társalgási fordulók mentén, míg történetileg a levelezési láncokon, hálózatokon vizsgálják.

Sanna-Kaisa Tanskanen ebben a megközelítésben tárja fel Katherine Paston intertextuális hálózatát (1603 és 1627 között, 48 tőle származó és 33 neki írt levél alapján), figyelembe véve azt is, hogy a levelező felek kapcsolata közeli vagy távoli, valamint hogy a levélváltások gyakoriak vagy épp ritkák (Tanskanen 2007: 74–5). Mivel a jelen dolgozat házastársi levelezéseket vizsgál, ez utóbbi két szempont ezúttal nem merül fel.

Tanskanen az intertextuális hálózatot, azaz az egy levélben más levelek említésének összességét a levélbeli utalások alapján határozza meg. Az utalásokat pedig az alábbi módon osztja kategóriákra:⁸ 1. a levél megérkezésére vonatkozó megerősítés és köszönet; 2. reflexió a befogadó előző leveleire; 3. utalás az író előző leveleire; 4. reflexió egy harmadik személy leveleire; 5. célzás jövőbeli levelekre; 6. tervezett, de meg nem írt levelekről szóló említés; 7. úgynevezett intratextualitás, reflexió az adott levélre (Tanskanen 2007: 77; a referenciakategóriák bemutatását példákkal együtt l. 77–84). Számos példa figyelhető meg a címzett korábbi levelére utalással kapcsolatban: az azonosítás vagy a téma folytatása érdekében idéznek is belőle. A jövőbeli levelekre célzás részben főként arra vonatkozik, hogy miről fog az aktuális megnyilatkozó beszámolni, részben pedig arra, hogy az aktuális címzettől miről szeretne többet tudni. A tervezett, de meg nem írt levelek elsősorban a levélírási szándék kinyilvánítása miatt váltak a hálózat részévé. Az intratextuális megjegyzések főként mentegetőzések az adott levél küllemére, rövidségére vagy épp hosszúságára vonatkozóan – ez elsősorban a női írók sajátosságának tűnik (Tanskanen 2007: 82–3, l. még ott a további hivatkozásokat). Tanskanen külön kitér arra, hogy bizonyos esetekben a levél tartalma tulajdonképpen másodlagosnak tekinthető, az írás célja pusztán a rendszeres kapcsolattartás fennmaradása (Tanskanen

⁷ A tartalmi egységek: *salutatio* (formális üdvözlés); *captatio benevolentiae*; *narratio* (mi a levélírási apropója), kérés/rendelkezés; formális zárás (Wood 2007: 53–4).

⁸ „In a letter, other letters become explicitly present through the various references to them that writers can make, and it is these references that are investigated in this paper. In the analysis, the references are divided into seven categories” (Tanskanen 2007: 77).

2007: 84–5). Ezzel kapcsolatban egy részletesebb példát idéz (Katherine Paston írja fiának), az azonban nem derül ki, hogy esetükben kölcsönös-e az igény az ilyenfajta levelekre.

A jelen dolgozatnak nem célja az, hogy a magánlevelezések intertextuális hálózataról teljes képet adjon (nem lesz szó például harmadik személytől származó írásokról). Ugyanakkor a vizsgált anyag metakommunikatív jelzéseinek egy része ebben megközelítésben is értelmezhető, miközben diskurzus alakulásának összekapcsolása a beszélői attitűddel árnyaltabbá teszi a referenciakategóriákból kialakított képet.

5.2. Az „írás az írás kedvéért” típusú levélrészletek az itt vizsgált forrásokban is jelentősen képviseltetik magukat. Nemcsak az aktuális levélíró önreflexióival találkozunk ezzel kapcsolatban, hanem a címzett ilyen szándékaira is utalnak, méghozzá leginkább pozitív attitűddel:

- (9) Isten jót adjon neked, hogy ilyen gyakran kezdél nekem írnod. (NT 1551)

Jellemzőbb azonban az, hogy a megnyilatkozó a saját céljait, szándékait teszi világossá (a humort sem nélkülözve):

- (10) Akartam Kegyelmedet, Édesem, levelemmel látogatnom s magamot emlékezetiben jutatom, hogy valamiképen az fris dámákat szemlélvén, el ne felelkezék. (BK 1698)

Reflektálnak ugyanakkor a másik fél ilyen irányú szándékaira is, ezúttal szintén pozitív attitűddel:

- (11) Most pedig látom, hogy csak azt próbáltad, ha érkezem-e? többet írni az Dámákkal való játékom miatt vagy sem. Én is azért, ha írással unalmat szerzek, azzal követlek, Édesem. (KS 1706)

Előfordul, hogy szinte az egész (rövid) levél a folyamatos kapcsolattartás igényéről szól – ezzel együtt Barkóczy Krisztina mentegetőzik az üzenet rövidsége miatt, és meg is indokolja, noha szándék szerint sem a tudósítás kerül középpontba:

- (12) [...] Isten kegyelméből akartam ezen rövid írással Kegyelmedet meglátogatnom, Édes Szívem. Mászor többet írok mert reggel Jászóra indulok Isten segítségével. Most csak sietve írok. Maradván Kegyelmednek igaz szeretettel való hites társa. (BK 1706)

Tanskanen csak Katherine Pastontól idéz hasonló részletet, az azonban nem derül ki, hogy az ilyen utalás vajon a levelezési hálózat több résztvevőjére, illetőleg a család férfi tagjaira is jellemző-e. Érdeemes tehát hozzátennünk, hogy az ezúttal vizsgált anyagban a „csak látogatónak bocsátott” levelek írása nemcsak a nőkre jellemző. A férjek ugyanígy küldhettek és küldtek is levelet elsődlegesen a folyamatos kapcsolattartás érdekében:

- (13) Noha csak e napokban egynéhány levelem által látogattalak Édesem, mindazáltal ezt is bocsátom látogatásodra, mely hogy szerencsés órában találjon, szívűl kívánom. (KS 1705)
- (14) Nem vévén mostan semmi leveledet, sem pedig olyas dolgok nem occurálván, magam is pihentem volna az írástul. De mivel a Szent Pünkösdi napok előttünk vannak, nem akartam oly paraszt lenni, hogy ha egy csókkal nem lehet is, legalább szives köszöntéssel ne aggratuláljak. (KS 1712)

Az „írás az írásról” témakör kapcsán azonban nemcsak a kapcsolattartás és az azzal kapcsolatos (általában pozitív) attitűd ragadható meg az itt tárgyalt szövegekben, hanem olyan jelenségek is, amelyek további metakommunikációs jelzéseként vizsgálhatók – és amelyekkel Tanskanen csoportosítása árnyalható, kiegészíthető.

Találunk például reflexiókat az adott levél létrehozásának módjára. Ezúttal azonban nem a levél külleme, az írás (nem) szép vagy (nem) rövid volta kerül előtérbe, hanem a saját kezűség problémája:

- (15) Hogy az mi kezünkkel nem írhattunk, megbocsáss és ne csodáld, mert ma mind nap estik dolgunk volt és mert hogy megfáradtunk. (NT 1549)

Nádasdy Tamás külön megjegyzés tárgyává teszi azt a – felesége számára bizonyára azonnal szembetűnő – tény, hogy nem az ő keze írása látható az adott levélen. A sajátkezűség fontosságát a korszakban mutatja, hogy több főúri családból származó nő viszonylag későn, jellemzően a férje kedvéért tanult meg írni (Benda 1975; Sárosi 2014: 131), ezáltal lehetővé téve a bensőségesebb, személyesebb gondolatok nyíltabb közlését. Ennek köszönhetően azonban kölcsönös elvárás lehetett, hogy harmadik személy közbenjárása nélkül jöjjenek létre a levelek, a férj részéről is. Tehát a mentegetőzés jogosnak tekinthető – még ha a megformálása (nyomatékos többes szám) miatt kissé komolytalan, tréfálkozó hangnemmel vegyül is (szemben a (22)-es számú idézett részlettel, l. 5.2.).

A levelezés tevékenységéhez és a diskurzus folyamatosságához tartozik a levelek továbbítása is. Ahogy arra már utaltam, a korszakban ez leginkább küldöncök által zajlott, illetőleg nem volt mindig zökkenőmentes (vö. a 16. századról Wood 2007; a 17. századról Tanskanen 2007; a 16–18. századi magyar levelezés kapcsán l. még Sárosi 2014). A levelek időben megérkezése tehát nem volt mindig biztos, éppen ezért szinte minden válaszlevél azzal kezdődik, hogy megerősítik az adott címzettet abban, hogy levelét vették és megértették. A futár segítségével történő levéltovábbítás és az érkezés bizonytalansága több metapragmatikai kommentár alapjául szolgál a korszakban, például a címzett és az aktuális megnyilatkozó korábbi levelei kapcsán is:

- (16) Édes uram, az Kegyelmed levelét megadák énnekem, noha elég késen jutott kezemhez, mert két egész hétre adták meg. (VK 1606)
- (17) de úgy hiszem, mind kezedbe került, csakhogy nem rendin. Ki is Orosz Pál uram fogyatkozása miatt esett meg, nem sokat szokván ő Kegyelme efféle correspondentiák folytatásához. (KS 1706)

A levélküldés bizonyos esetekben további nehézségekkel jár, tekintettel a különböző diplomáciai vagy éppen háborús helyzetekre. Ennek számos nyoma található meg Barkóczy Krisztina és Károlyi Sándor azon írásaiban, amelyek a Rákóczi-szabadságharc idején keletkeztek. Jellemző például az óvatos, tartózkodó, elhallgató attitűd kifejezése:

- (18) Lehetne materiám az írásra, de mivel bizonytalan, hogy ez is kerül-e kezébe, most elhagyom. (BK 1709)

Utalnak arra is, hogy időnként valamiféle titkosírásban közlik levelek tartalmának egy részét, a titkosítás mikéntjét azonban valószínűleg szintén közvetlen kommunikáció nélkül kellett kitalálniuk:

- (19) Az cifra írást megtudtam, de ha az régi klaves szerint az ábécét alá nem írta vona Kegyelmed, nehezebben igazodtam volna bele. De ha szükséges lenne, eszerint már ezután is megtudnám. (BK 1705)

Azt is megtudhatjuk, hogy levelezésük ebben az időszakban még nyilvánosabb, mint a korszakban megszokott, ráadásul az ellenőrzésnek a következményét is tapasztalják. Ezáltal pedig tovább erősödik az elhallgató, óvatosságra törekvő attitűd:

- (20) Csak úgy gondolkozzék Kegyelmed, Édesem, hogy amikor rossz hírt ír, az a postáru kezembe nem jó, hanem, ha azután sok üdövel, sem ha én innét rosszát írnék, a sem menne Kegyelmed kezébe. (BK 1705)

A levelező felek közti interakció tehát számukra nem folyamatos, de rajtuk kívül eső okok miatt. Az ezzel kapcsolatos tehetetlenség pedig időnként láthatóan dühíti is őket; a következő részlet fel-fogható az ellenőrzőknek szóló üzenetként is – nem minősül ugyanakkor fenyegetésnek, hiszen nem vetít elő negatív következményt:

- (21) Leveleimnek tébolygásit valóban sajnálom, elmémmel megfogni nem tudom, honnat esik, [...] Mindazáltal Édesem én azzal nem csüggedezem, hanem írásimat continuálom, kurva az anyja, az ki elrejtí, téveszti és felszakasztja, (KS 1705)

Ha a Wood-féle társadalmi és diszkurzív gyakorlat dimenziója szerint értelmezzük a fenti példákat (18–21), akkor szükségszerű valamelyest kitágítani ezeket a dimenziókat, hiszen adekvát értelmezésükhöz szükséges a tágabb értelemben vett beszédhelyzet ismerete – a társadalmi helyzet fogalmán túl kiegészítve a történelmi „gyakorlat”-tal (vagy kontextussal), amelyek ebben az esetben kifejezetten komoly hatása van mind a produkcóra, mind az interpretációra.

5.3. Tovább folytatva az – egyszerűen szólva – „negatív” szövegközi, diskurzusközi kapcsolatok és jelzéseik bemutatását, a 16–18. századi levelekben nemcsak az írás kedvéért írnak magáról az írásról, hanem ennek ellenkezőjét is reflexió tárgyává teszik. Az ilyen megjegyzések nem ritkák, akárcsak a „látogatóul” szolgáló írásra utalások, noha előfordulásuk egyéni jellemzőket is mutat. Emellett ezúttal csak azok a megjegyzések vehetők figyelembe, amelyek nem magyarázhatók azzal, hogy valami okból késleltették, elrejtették a leveleket – azokban ugyanis láthatóan mások a következtetési folyamatok, ezzel együtt a beszélői attitűd is.

Ezekben az esetekben a mentegetőzés ugyancsak nem női sajátosság (ahogy esetleg intuitív módon feltételeznénk), hanem mindkét fél reflektál a diskurzus alakulására, illetőleg az azzal kapcsolatos kölcsönös elvárásokra:

- (22) Bánom, szégyenlem is, hogy előmet szakasztád az írásba, mert nekem kellyett volna írnom először, de bizon nem érkeztem, azért megbocsássad. (NT 1549)

Az elvárások ugyanakkor a fentiekől eltérő attitűddel is megjelenhetnek a levelezésben. Fentebb szó volt azokról az esetekről, amikor a nem folyamatos kommunikációról nem a levelezőpartnerek tehetnek (16–21-es példák), ezúttal azonban az aktuális megnyilatkozó inkább arra következtet (meg is fogalmazva azt), hogy a címzett nem vétlen ebben az ügyben. Nyáry Pál több levelében jelzi, hogy nem kapott Várday Katától levelet, és ezt a figyelem hiányának vagy lustaságnak tulajdonítja: *noha elfeledkeztél* – jegyzi meg többször is közvetlenül az aláírás közelében. Időnként a levél törzsszövegében is kifejezi neheztelését:

- (23) Énnem semmit nem írsz, bizony fölöttébb nagy csodám vagy rajta. (NyP 1606)

Hogy nem egyszeri alkalomról van szó, arra utal az alábbi részlet, amely egyúttal következményt is kilátásba helyez:

- (24) Ha nem írsz, én sem írok ezután. (NyP 1601)

Mivel Nyáry Pál és Várday Kata az egyéb írásaikban egyértelművé teszi, hogy mindkettejük számára fontos a kapcsolattartás folyamatossága (l. lentebb), a (24) példa indirekt fenyegetésként is értelmezhető. Egy későbbi levélben utóiratként – azaz ugyancsak feltűnő helyen – jegyzi meg Nyáry Pál a következőt:

- (25) Megérdemelné némely ember ez új esztendőben, megvernék az körmét restségéért, ki nem ír énnem maga kezével. (NyP 1604)

Noha a megfogalmazás személytelen, és a – hozzáférhető – teljes levelezés ismeretében egyértelműen tréfás megjegyzésről van szó, szintén interpretálható közvetett (és indoklást is tartalmazó)

fenyegetésként. Az azonban nem derül ki a forrásokból, hogy maga a címzett, Várday Kata hogyan értelmezte, illetőleg hogyan reagált a megjegyzésre.

A feleségek esetében a levelezés folyamatosságának igénye inkább a kérés, könyörgés beszédaktusával fogalmazódik meg – legalábbis a vizsgált anyagban:

- (26) Továbbá kérem Kdet, mint szerelmes uramat, hogy Kd írjon énnekem, az mikor Kd felől lehet és mennyire lehet, gyakran. (KO 1549)
- (27) Azért könyörgök Kdnek, mint szerelmes uramnak, hogy ha az Kd egészsége és gondjai engedik, hát írjon Kd ugyan ü maga. (KO 1552)
- (28) Kegyelmedet mégis kérem, édes uram, hogy Kegyelmed írjon, és hozza az Úristen Kegyelmedet, édes szerelmes uram, nagy jó egészségben. (VK 1606)

A restség vélelme mellett más interpretáció is megmutatkozik a szövegekben. Az aktuális levélíró – mint korábbi címzett – olykor összefüggést, megfelelést lát a levelek folyamatosságának hiánya és a másik fél figyelmessége vagy inkább érdeklődésének hiánya között. Ezt a következtetést a szerzők világlóssá is teszik, emellett egyfajta magyarázatot is implikálnak:

- (29) Látszik, hogy Szebenbe jó időtöltésed van, mert már két postán leveledet nem vettem. (CsK 1777)

Az egyéb elfoglaltsággal való gyanúsítás mellett Bethlen Miklós még Csáky Katával való egyenlőtlenségükre is céloz egy ilyen esetben – kifejezetten ironikus módon:

- (30) ideje volt egyszer tudósitanod. Az nagy vigasságokban elfelejtkezik az méltóságos asz-zony az szegény legényről. (BM 1771)

Ritkább esetben a megnyilatkozó önmagára vonatkozó reflexiója – ha úgy tetszik, beismerés – is megfigyelhető:

- (31) a sok experencia elveszi az írástól az időmet. (CsK 1779)

Amint az a fentiekből látszik, a nem íráshoz való reflexív viszonyulás hasonlóan nagy teret kaphat a levelekben, mint a tartalmilag másodlagos írással kapcsolatos megjegyzések. Ezek a jelzések is a személyközi viszonyokról adnak képet, ahogyan a neheztelő attitűdöt jellemzően tréfás hangnemmel tompítják. Ebből arra következtethetünk, hogy a megnyilatkozók nincsenek teljesen meggyőződve arról, hogy a címzett ténylegesen hibás a nem folyamatos kapcsolattartásban.

A szövegközi viszonyokat tekintve ilyenkor sajátos megoldásról van szó, és ez igaz a továbbítás nehézségeire utaló részletekre is. A megnyilatkozók ténylegesen nem létező írásokra vagy írásba nem foglalt tartalmakra reflektálnak, ugyanakkor ezzel magára a levelezési láncra utalnak, a címzett előző leveleinek hiányával, illetőleg a jövőbeli levelekre vonatkozóan – nem kifejezetten azt hangsúlyozva, hogy mit szeretne tudni, hanem szándékaikra, hogy egyáltalán folytatódjon a levélváltás. Tanskanen besorolásában ilyen típusú jelzésekről nem esik szó, a Paston-levelezésben hasonlóak a tervezett, de végül meg nem írt levelekre vonatkozó utalások (Tanskanen 2007: 81–2). Ez utóbbira a vizsgált anyagban – legalábbis a források alapján – nem volt egyértelmű példa.

5.4. Ahogy arról volt szó, a 16–18. századra jellemző levélforma szerves és állandó részévé válik az úgynevezett egészségformula, amelyben egyrészt tudósítanak az aktuális írók a saját egészségükről, valamint érdeklődnek a címzett hoglété felől (Wood 2007: 53–4). Ez a magyar levelezési hagyománynak is része; szinte az összes itt feldolgozott levélben szerepel ilyen típusú megjegyzés:

- (32) Kérlek, tudósíts gyakrabban. Kívánom hallhassam jó egészségedet. (CsK 1769)

Önmagukban tehát ezek a szövegrészek talán kevésbé tartanak érdeklődésre számot. A hazai levelezésekben ugyanakkor megfigyelhető egy sajátos változatuk, amikor nemcsak a diskurzusra

vonatkozó utalással kapcsolódik össze, hanem jellegzetes beszélői attitűdökkel is. Nyáry Pál a személyközi viszonyra való hatást emeli ki:

- (33) Haragszom most, de megbékélünk, ha irsz egészséged felől. (NyP 1601)

További jellegzetes beszélői attitűdöt figyelhetünk meg akkor, amikor az aktuális megnyilatkozó úgy reflektál a saját egészségi állapotára, mintha az a befogadó állapotától – illetőleg az azzal kapcsolatos tudósítástól – függne:

- (34) mert ha én az ágyba fekszem is és ha Kdet egészségbe látom, ottan egészségem vagon, de mast beteg vagyok, hogy ennyi ideig semmi hírt nem hallok. (KO 1551)
 (35) édes uram, tudósítom Kegyelmed állapota felől, mingyárast meggyógyulnék, ha jó hírt hallanék kegyelmed felől. (VK 1604)
 (36) s maga egészségérül való tudósításával, Édes Szívem, Kegyelmed engem igen vigasztal. (BK 1698)

Az ilyen típusú értelmezések részben metonimikus kiterjesztéssel magyarázhatók, hiszen az ilyen információk elsősorban a mentális-érzelmi állapotot befolyásolhatják, ez terjed ki a fizikai állapotra, egyfajta „ép lélek ép testben” felfogást implikálva. További szempont, hogy a levélírók a címzettel való összetartozásuk erősségét kívánják így kifejezni, a lelki közelséget fizikaiként értelmezve – ahogy egy alkalommal Károlyi Sándor más témakörben megjegyzi feleségének: *hogy egy testnek irlak magammal*. Az egészségformula ily módon személyessé válása nem ritka a szövegekben, és mind a feleségek, mind a férjek élnek ezzel a komplex attitűd- (és diskurzusbeli) jelzéssel:

- (37) Egységem Istennek hála jó, annyival növekedik, ha rólad Édesem vigasztalót hallok. (KS 1704)

Az intertextuális kapcsolatokat tekintve az ilyen megjegyzések felfoghatók a jövőbeli levelekre utalásként – mit szeretne tudni az aktuális megnyilatkozó címzettjétől (noha Tanskanen ezt külön nem tematizálja). Működhetnek továbbá intratextualitásként (vö. 34, „most beteg vagyok” – vagyis a levél írásakor), a címzett előző levelére utalva (36), illetőleg az időviszonyoktól elszakadva, általánosságban is, ezek feltételeességet kifejezve fogalmazódnak meg (35, 37).

5.5. A szövegen belüli szövegre történő utalások az angol levelezésekben elsősorban a levél egészére vonatkoznak (külleme, rövidege stb. miatt, vö. Tanskanen 2007: 82–3). Johanna Wood azonban megemlíti a levélforma újabb modelljénél tartalmi többletként a „no more to you at this time” típusú formulát (Wood 2007: 54). A magyar levelek egy részben ennek az egységnek külön jelölője lesz, elsődlegesen a levél végén, a zárás előtt:

- (38) Egyéb hírt nem írhatok, hanem minden nap hordják az németet. (KS 1706)
 (39) Újdonságunk olly különös nincsen, csak az katonák felállítását siettetik. (BM 1756)

Megjelennek ugyanakkor hasonló megjegyzések néhány levél elején és közepén is, a levélíró pedig olykor kifejezetten hosszasan folytatja a mondandóját:

- (40) Klára fris most Isten jóvoltából, *egyéb hírt most nem írhatok*. A munkácsi dolog, elhittem, edig van hírével Kegyelmednek, ki is egészen Crajcz rab generál és Tolvaj Gábor dolga volt. Az mint hallatik, mintegy 30 németbül s 20 hajdúból állottak, akik meg voltak már csinálva. Tolvaj Gábor 10 000 aranyat ígért volt a császáz képébe, az ki főb let volna köztök, azon kívül minden prédát az magyar hajdúknak, aki ben van. Némellyek mondják, hogy Lengyelországbul let volna biztatások, aki egy sidó által járatot. De nagyub részint azt mondják, hogy csak ben akartak maradni az várba, elég élés lévén benne. Elég az, ugyan Isten csak kinyilatkoztatta. Mikint tudódot ki, még magam sem tudom bizonyoson. Erdélybül is most jöt bizonyos hírem, hogy Forgács Uram azolta is mind

Kolosvárat vendégeskedvén, postán küldtek érte az hadak, mivel a német kiszálván, meg akar vellek harcolni. Melyre nézve postán ment közikbe, mi lesz, megválik. A tömösvári francia Kaplyonra, Bátorra most ment el, tudom, az is felérkezik. Üres kézzel van-e vagy pinzel, nem érhettem. Az incsinérek, kik Szakmárra mentek, megadták most egyszer Károlynak, többen lévén 50-nél. Az vármegye nem tévén dispositiót, hacsak ezután meg nem elégitik őket. (BK 1705)

- (41) Egyéb új hirt nem írhatok. Az vigyázatlanság és rosztisztek miatt az Dési német Szapanos és Vay László ezerit felverte. Elég kárt vallottak, emberbül ugyan nem sokat, de már töttem ma dispositiót rólok, mind [...] Mi nekünk pedig mind eddig, Istennek neve dicsértessék, jól folytak szerencsénk, az ellenségnek is még eddig derék ellenünk való operatióját és igyekezetit nem ismertem, sőt az Maroson is általvitte mindenünnet az hadat. Hanem az Maroson tul hozának egy viceispánt, az nyefegi, hogy Szebenben hallotta, hogy Rabatin beszélte volna, mennyi ideig tarthatjuk szénával, kenyérral itten magunkat, s mondották, hogy egy holnapig. Nohát addig kell bezárni őket, azt mondja, mert azután, ha megzöldül az erdő, lehetetlen. Azért irt Thökölinek, de nem hiszem, hogy ő próbáljon és eljőjön, mert igen male contentus. Mind azáltal az ellen is töttem oly dispositiót, hogy ha csak Isten meg nem szégyení, ide nem zár, hanem talán inkább ötet hozzák Mojses mellé. Az alatt Tordán meg lesz az éjjel az próba, kit Isten szenteljen meg. Szombaton kellett volna lenni, s jobban is lőtt volna, de az hadak nem mehettek össze. Bónét, Sennyeit, Tökölire nézve, Halmágyhoz szállítottam. Semmin sem félek jobban, mint ha az szuszogás mellett Kalotaszegbül kiszorítják az mieinket. Töttem ugyan jó dispositiót arrul, hogy fogadják és kövessék. Új hírül azt is írhatom, az németek koczkáztanak, nem hozott többet hatnál s hétnél, kívül jövendölik, hogy itt vesznek, mert tavaly mindenkor 18[-at] hozott nekik, Isten töltse be Szent Fiáért. (KS 1706)

E hosszabb részletek ismeretében úgy tűnik, hogy a levelezőpartnerek kölcsönösen tisztában vannak azzal, mihez képest számít az adott hír „egyéb”-nek a másik számára, és közös tudásuk része az is, hogy milyen hirt tekintenek „oly”-nak. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy nem egy meghatározott témakörhöz – például a családtagok egészségéhez vagy a hadi, esetleg a gazdasággal kapcsolatos állapotokhoz – kötődik. Emellett több esetben is megfigyelhető, hogy nem kifejezetten lezáró funkcióban használatosak az ilyen szerkezetek, hanem inkább a diskurzuszegmenszek közötti kapcsolóelemként kezdenek működni. A korszakban jellegzetesen ilyen még a *továbbá* (és változata a *továbbat*) vagy éppen az *item* (ez utóbbi az angolszász levelekben is, vö. Wood 2007), annyi különbséggel, hogy ezek többször is előfordulhatnak egy-egy szövegben, míg az *egyéb (új) hirt nem írhatok* esetében erre egyelőre nem találtam példát. További kutatásokat igényel tehát az a kérdés, hogy ez a formula ténylegesen elindult-e egyfajta funkcióbeli változási úton, és diskurzusjelölővé kezdett-e válni a 18. század folyamán. Jó támpontnak ígérkezik ehhez Szentpéteri Katalin 18. századi családi levelezése, ezt mutatja már a forráskiadás címéül választott – valószínűleg gyakran visszatérő – idézete: „Semmi újságot írni nem tudok.”

6. Összefoglalás

A fentiekben metakommunikatív kifejezéseket vizsgáltam 16–18. századi magánlevelekben, kiemelve az intertextuális hálózat fogalmait, kiegészítve egyéb metapragmatikai kommentárokkal. Noha történetileg a beszédhelyezethez való hozzáférés közvetett, a levelekben mégis több esetben feltárható egyezkedéssel alakult jelentésképzés, elsősorban összehasonlító elemzést alkalmazva, a korábban kevésbé tárgyalt, periférikusnak számító részleteket bevonva a vizsgálatba (az úgynevezett *dispersive turn*höz kapcsolódva). Az egyes levelek kontextuális információi mellett a (levelezési) diskurzus korábbi szakaszainak bevonása adott támpontokat a magyarázatokhoz.

A korábbi kutatásokhoz képest a jelen vizsgálatban előtérbe kerültek a levél törzsében található – és az egy-egy szónál nagyobb egységnyi – jelzések, azok közül is a komplex metakommu-

nikatív tartalmat (a szöveg vagy annak valamely részére, illetőleg a diskurzus valamely pontjára utalásokat és az azokhoz kapcsolódó beszélői viszonyulást) kifejező szövegrészeket. A vizsgált levélírók magához a kommunikációs formához, azaz a levelezési tevékenységhez is számos alkalommal és több aspektusból viszonyulnak reflexíven, különböző beszélői attitűdökkel és azok nyelvi megvalósulásaival. Természetesen a levélcsoportok mindegyikében találhatók kifejezetten a tudósítás céljából írt levelek is, amelyekben a fentebb bemutatott utalások, reflexiók valamelyest háttérbe szorulhatnak. Összességében azonban a levelek érkezésével és megértésével kapcsolatos megjegyzések, valamint az egészségformula valamilyen változata általában ezeknek is része.

A vizsgálat az alábbi eredményekkel árnyalhatja az eddig kialakult képet a magánéleti levelezésekről. A kommunikációhoz való reflexív viszonyulást tekintve közös sajátosság a négy levelezésben, hogy mekkora teret kap a levélírás motivációja. Ez egyaránt megfigyelhető a pusztán kapcsolattartó céllal küldött írások esetében csakúgy, mint a nem folyamatos levélváltásokkal kapcsolatban. Az utóbbinak két típusára láttunk példát, az egyikben társadalmi-történelmi tényezők játszottak közre (és a levelező felek maguk is kifejezték tehetetlenségüket), míg a másikban inkább a különféle személyes viszonyulások kerültek előtérbe.

A levelek formai hagyományában általában formulaszerű elemek a vizsgált anyagban kétféle irányban alakulnak. Az egészségről tudósítás gyakran összekapcsolódik diskurzusdeixissel, illetőleg egy olyan sajátosságos attitűddel, amely által a megfogalmazás személyesebbé, bensőségebbé válik, a pusztá formáságnál életszerűbb benyomást kelt. Az „egyéb hirt nem írhatok” típusú fordulat ezzel szemben időnként az adott levél záró részétől eltávolodva szövegrészeket összekapcsoló funkciót kezd el betölteni. Az azonban további vizsgálatra vár, hogy ebben a használatban ez a szerkezet eljut-e a tényleges diskurzusjelölői szerephez.

A társadalmi vonatkozásokat tekintve egyelőre inkább „negatív” eredményekről számolhatunk be mind a nemek közti különbség, mind a státusz tekintetében. Sem a nem írás, sem a sajátkezüség miatti mentegőzés nem korlátozódik a házastársi felek egyikére – legalábbis ebben a négy levelezésben. Hasonlóképpen megfigyelhető, hogy a vizsgálat anyagában az egészséggel kapcsolatos jellegzetes attitűd vagy a kapcsolattartás folyamatossága érdekében írás is egyaránt jellemző férfiakra és nőkre is. Kérdés, hogy ez összefüggésben van-e egy olyan viszonylagos egyenlőséggel, amely társadalmi helyzet ellenére fokozatosan kialakulóban van. A bemutatott levelezések alapján inkább személyközi, mint általános jelenségről beszélhetünk. E tekintetben a vizsgálat természetesen további anyagbővítést igényel. Az egyetlen különbség, ahol a megnyilatkozási stratégiák valamelyest megoszlanak, a tudósítás igényére – a másik féltől várt levelekre – vonatkozik. Míg a férfiak ezzel kapcsolatban élnek időnként indirekt (tréfás hangnemmel tompított) fenyegetéssel, addig a nők inkább a kéréshez, könyörgéshez folyamodnak. Az nagyobb anyaggal való szembesítést az is indokolja, hogy általában a nőktől maradt fenn kevesebb ilyen témájú szövegrészlet.

A társadalmi státusz és nyelvhasználat kapcsolatát tekintve egyelőre szintén nem mutatkozott egyértelmű különbség a vizsgált témakörökben. Az egyéb tényezők mentén (pl. formai sajátosságok) több egyéni – illetőleg páros – jellegzetesség megfigyelhető, a különböző időszakok miatt azonban egyelőre nem lehet egyértelműen társas csoportra következtetni. Ez az angol szakirodalomban is a feltáró munka része, a szerzők gyakran egy-egy központi személy körében vizsgálódnak (vö. Wood 2007; Tanskanen 2007 vagy éppen három arisztokrata egy-egy levele alapján, l. Fitzmaurice 2015: 156–84). Az anyag bővítése mellett tehát a kutatás további célja a társadalmi összefüggések részletesebb feltárása.

FORRÁSOK

- Benda Kálmán (szerk.) 1975. *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*. Vár. Tcs., Kiszvárd.
- Fogarassy Zoltán – Kovács Ágnes (szerk.) 2011. *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Első kötet 1698–1711*. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen.
- Károlyi Árpád – Szalay József (szerk.) 1882. *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács Ágnes (szerk.) – Csobó Péter et al. 1994. *Károlyi Sándor levelei feleségéhez, 1704–1724. I–II.*, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

Papp Klára (szerk.) 2006. „Minden örömöm elegyes volt bánattal” Csáky Kata levelezése. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
Történeti Magánéleti Korpusz. <http://tmk.nyud.hu/>.

SZAKIRODALOM

- Brinton, Laurel 2001. Historical Discourse Analysis. In: Schiffirin, Deborah – Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. (eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishers Ltd. 138–59. <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch10>.
- Culpeper Jonathan 2009. Historical Sociopragmatics: An introduction. *Journal of Historical Pragmatics* 10/2: 153–60. <https://doi.org/10.1075/jhp.10.2.02cul>.
- Culpeper, Jonathan – Haugh, Michael 2014. Metapragmatics. In: *Pragmatics and the English Language*. Palgrave Macmillan, 235–65. https://doi.org/10.1007/978-1-137-39391-3_8.
- Fitzmaurice, Susan 2015. English aristocratic letters. In: Auer, Anita – Schreier, Daniel – Watts, Richard J. (eds.) *Letter Writing and Language Change*. Cambridge University Press, Cambridge, 156–84. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139088275>.
- Jacobs, Andreas – Jucker, Andreas H. 1995. The Historical Perspective in Pragmatics. In: Jucker, Andreas H. (ed.): *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. John Benjamins, Amsterdam, 1–33. <https://doi.org/10.1075/pbns.35.04jac>.
- Jucker, Andreas H. 2014. Pragmatics and Language Change: Historical Pragmatics. In: Jan Huang (ed.): *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Online Publication Date: Aug 2014. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199697960.001.0001/oxfordhb-9780199697960-e-5> (2016. 11. 28.)
- Jucker, Andreas H. – Taavitsainen, Irma 2014. Diachronic corpus pragmatics. Intersections and interactions. In: Jucker et al. (eds): *Diachronic corpus pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 3–26. <https://doi.org/10.1075/pbns.243.03juc>.
- Kovács Ágnes 1988. *Károlyi Sándor*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mazzon, Gabriella 2014. The Pragmatics of Sir Thomas Bodley’s Diplomatic Correspondence. *Journal of Early Modern Studies* 3: 117–31.
- Mohay Zsuzsanna 2015. A nehezteléstől a sértésig. A rosszállás pragmatikája középmagyar kori magánleveleken. *Magyar Nyelv* 111: 174–88.
- Nevala, Minna 2007. Inside and out. Forms and address in seventeenth- and eighteenth-century letters. In: Nevalainen, Terttu – Tanskanen, Sanna-Kaisa (eds.): *Letter Writing*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 89–113. <https://doi.org/10.1075/bct.1>.
- Pahta, Päivi – Palander-Collin, Minna – Nevala, Minna – Nurmi, Arja 2010. Language practices in construction of social roles in Late Modern English. In: Pahta; Päivi – Nevala, Minna – Nurmi, Arja – Palander-Collin, Minna (eds.): *Social Roles and Language Practices in Late Modern English*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1–27. <https://doi.org/10.1075/pbns.195.02pah>.
- Palander-Collin, Minna 2007. What kind of corpus annotation is needed in sociopragmatic research? *Studies in Variation, Contacts and Change in English 1: Annotating Variation and Change*. <http://www.helsinki.fi/varieg/series/volumes/01/palander-collin/>.
- Péter Katalin 2012. Nádasdy Tamás. In: *Magánélet a régi Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest, 97–116.
- Sárosi Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–48.
- Sárosi Zsófia 2014. A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés. In: Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Budapest–Kolozsvár, 126–39.
- Silverstein, Michael 1993. Metapragmatic discourse and metapragmatic function. In: Lucy, John A. (ed.): *Reflexive Language*. Cambridge University Press, Cambridge, 33–58. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511621031.004>.
- Taavitsainen, Irma – Fitzmaurice, Susan 2007. Historical Pragmatics: What it is and how to do it. In: Fitzmaurice, Susan M. – Taavitsainen, Irma (eds.): *Methods in Historical Pragmatics*. Mouton de Gruyter, 11–36. <https://doi.org/10.1515/9783110197822.11>.
- Taavitsainen, Irma – Jucker, Andreas H. 2015. Twenty years of historical Pragmatics: Origins, developments and changing thought styles. *Journal of Historical Pragmatics* 16/1: 1–24. [10.1075/jhp.16.1.01taa](https://doi.org/10.1075/jhp.16.1.01taa).
- Tanskanen, Sanna-Kaisa 2007. Intertextual networks in the correspondence of Lady Katherine Paston. In: Nevalainen, Terttu – Tanskanen, Sanna-Kaisa (eds.) 2007. *Letter Writing*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 73–87. <https://doi.org/10.1075/bct.1>.

- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Verschueren, Jef 2000. Notes On The Role of Metapragmatic Awareness in Language Use. *Pragmatics* 10: 439–56. https://www.researchgate.net/publication/43647797_Notes_On_The_Role_Of_Metapragmatic_Awareness_In_Language_Use (2016. 09. 28.)
- Watts, Richard J. 2015. Setting the scene: letters, standards and historical sociolinguistics. In: Auer, Anita – Chreier, Daniel – Watts, Richard J. (eds.): *Letter Writing and Language Change*. Cambridge University Press, Cambridge, 1–13. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139088275>.
- Wood, Johanna L. 2007. Text in context. A critical discourse analysis approach to Margaret Paston. In: Nevalainen, Terttu – Tanskanen, Sanna-Kaisa (eds.): 2007. *Letter Writing*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 47–71. <https://doi.org/10.1075/bct.1>.

Varga Mónika

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Varga, Mónika

On the markers of intertextual and interpersonal relations in letters from the Middle Hungarian period

The present paper is a study in historical pragmatics investigating some indicators of metacommunicative (or metapragmatic) awareness considering especially references to other letters with respect to writers with various attitudes, based on private letters written during the Middle Hungarian period. The data were taken from the correspondence of Tamás Nádasdy and Orsolya Kanizsai; Pál Nyáry and Kata Várday; Sándor Károlyi and Krisztina Barkóczy; Kata Csáky and Miklós Bethlen. The analysis reveals that the letters had various reflexions of the motives of writing (in the ones representing “writing for writing’s sake” as well as in cases where the exchange of letters was less regular). The use of two conventional elements (formulae) of the letters seems to be shaped by opposed intentions: the health formula was expressing a more personal and intimate attitude, while the formula “no more to you at this time” rather served as a pragmatic marker connecting the various parts or segments of the letters.

Keywords: historical pragmatics, private correspondence, Middle Hungarian period, meta-communicative expressions, discourse references